

Давлат Томонидан Тадбиркорлик Фаолиятини Минтақа Даражасида Қўллаб-Қувватлаш Тадбирларини Такомиллаштириш

Алимжан Қулматов ¹

¹ Доценти, и.ф.н., Ўзбекистон Миллий университети

Аннотация: Мақолада тадбиркорлик фаолиятини минтақадаги иқтисодий ва ижтимоий вазиятнинг ўнгланишига, ўрта синфнинг ривожланиши, демакки, тадбиркорлик фаолиятининг натижавийлигига олиб келадиган бир қатор рағбатлантирувчилик вазифалари ўрганилган. Ушбу тадқиқотимизнинг мақсади – минтақа даражасида кичик тадбиркорлик субъектларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш воситаларини такомиллаштириш юзасидан таклифлар ишлаб чиқишдан иборат. Минтақада кичик тадбиркорликнинг ривожланишини қўллаб-қувватлаш бўйича хизматлар кенг доираси таҳлил қилинган. Мақолада таклиф қилинаётган чора-тадбирларнинг муваффақиятли амалга оширилиши фақат давлат, минтақа ва муниципал даражалардаги ҳокимият органлари, бизнес вакилларининг ижтимоий бирлашмалари, таълим ташкилотлари, инфратузилма объектлари, шу жумладан, кредит ташкилотларининг узвий ўзаро таъсири шароитидагина таъминланиши мумкин. Биргаликдаги фаолият самарадорлиги кичик тадбиркорликни молиявий қўллаб-қувватлашнинг таъсирчан механизми қўлланилган шароитдагина эришилади.

Таянч сўзлар: минтақа, тадбиркорлик, кичик бизнес, яқка тадбиркорлик, кичик бизнесни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш.

Кириш

Кичик корхоналар жаҳоннинг барча мамлакатлари иқтисодиётида муҳим роль ўйнайди. Охирги бир неча ўн йилликларда (2000 – 2006 йиллар) Ғарбий Европа мамлакатларида, АҚШ ва Японияда кичик бизнес кўп сонли кичик ва ўрта корхоналар жамида мужассамлашган. Уларнинг асосий қисми камида 20 кишигача ишловчилар сонига эга бўлган кичик корхоналардир. Кичик корхоналар янги иш ўринлари ўсимининг 2/3 қисмини таъминлайди, бу эса ушбу мамлакатларда ишсизликни анча қисқартириш имконини берди.

Иқтисодиёти ривожланган мамлакатлар корхоналарни кичик корхоналарга қандай киритишларини кўриб чиқамиз ва кичик бизнес жаҳон тажрибаси қанақалигини ўрганамиз¹. Буюк Британияда корхоналарни кичик бизнес субъектларига киритиш айланма ва иш билан бандлар сони (иқтисодиёт тармоқлари бўйича турлича) маълумотларига асосланади. Нисбатан кичик корхоналарга ишловчилар сони 1 тадан 25 кишигача бўлган, кичик корхоналарга 25 тадан 99 кишигача бўлган фирмалар киради. Бунда ишлов берувчи саноатда бандлар сони 200 кишидан кам бўлган, айти вақтда савдода йиллик айланмаси камида 400 минг фунт стерлинг

¹ Виленский А. «Этапы развития малого предпринимательства в России»// «Вопросы экономики», 1996г., №7.

бўлган корхоналар кичик корхона ҳисобланади. “Компаниялар тўғрисида”ги Қонунга мувофиқ, Буюк Британияда кичик корхона қуйидаги мезонлардан иккитасига мос келиши керак: кўпи билан 2,3 млн. доллардан ортиқ айланма; кўпи билан 1,5 млн. долларли активлар; 50 кишига қадар бандлар ўртача сони². Францияда иш билан бандлар сони 500 кишидан ортмайдиган, жамловчи балансни ёпиш пайтига баҳоланган солиқ тўлагунга қадар йиллик айланмаси 200 млн. доллардан кам бўлган корхоналар кичик корхона ҳисобланади. Бинобарин, иқтисодиётнинг турли тармоқларида фирма ҳажми турлича баҳоланади. Агар қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат саноатида 200 дан ортиқ киши банд бўлган фирмалар йирик ҳисобланса, ускуналар ишлаб чиқарувчи тармоқларда бандлар сони чегараси 500 киши.

Илмий-техника тараққиёти ташкилот имкониятлари доирасини уй хўжалигига қадар анча силжитди. Ҳозирги пайтда уй, оилавий бизнесда 200 дан ортиқ фаолият турларини санаш мумкин. Бунга анъанавий равишда уй бизнеси, маиший хизмат, ҳунарманчилик турлари, таълим ва ишдилармонлик хизматлари киритилади. Жумладан, АҚШ да барча уй корхоналарининг атиги 4,4%и ҳунарманчилик билан банд; 11,8% и чакана савдода; молия, бухгалтерия, маслаҳат ва компьютер хизматида бутун уй бизнесининг 30% ини ташкил этади; камроқ улуш – 53,8% қурилиш, кўчмас мулк, таълим, юридик ва соғломлаштириш хизматларига тўғри келади³.

АҚШ да мустақил мулкдорлар ва товарлар бозорида ҳукмрон ҳолатни эгалламаган корхоналар кичик корхоналар ҳисобланади. Кичик ва ўрта фирмалар кўп серияли ишлаб чиқаришда концернлар суб пудратчи сифатида чиқадиган махсус муҳтожларни излайди. Ғарбий Европада қайта ишлаш саноати маҳсулотининг тахминан ярми кичик ва ўрта корхоналарда тайёрланади. Монопол ҳисобланмаган ҳолда улар ўз кучларини ишлаб чиқариш ва сотиш ички шароитларига мослаштиришга қаратадилар. Трансмилий корпорациялар уларга янги маҳсулот ишлаб чиқаришни биринчи бўлиб синаб кўриш, кейин эса оммавий ишлаб чиқаришга ўтиш учун янги маҳсулот ишлаб чиқариш имкониятини беради. Кичик фирмаларга бўлинган корхоналарнинг ўрнини янгилари эгаллайди, яъни уларни такрор ишлаб чиқариш юз беради.

Кўлами бўйича турли ишлаб чиқаришларнинг мураккаб комбинацияси: монопол тузилмаларни ташкил қилиш тенденциясига эга бўлган йирик корхоналар ва кўплаб омиллар туфайли тузиладиган кичик корхоналар замонавий иқтисодиёт учун хос. Бир томондан, ишлаб чиқаришни концентрациялаш илмий-техника тараққиётининг барқарор тенденцияси ҳисобланади. Айнан йирик фирмалар катта моддий, молиявий, меҳнат ресурсларига, малакали кадрларга эга. Улар муҳим технологик силжишларни белгиладиган йирик кўламли илмий-техник ишланмаларни юрита оладилар⁴.

Бошқа томондан, охириги вақтларда кичик ва ўрта тадбиркорликнинг айниқса, катта капитал, йирик ҳажмдаги ускуналар ва кўплаб ишчилар кооперациясини талаб қилмайдиган соҳаларнинг ўсиши аниқланди. Бу айниқса, фан сиғимли ишлаб чиқаришлар ҳамда истеъмол товарлари ишлаб чиқарувчи тармоқлар учун хосдир.

Шу тариқа юқорида корхоналарни кичик корхона сифатида тавсифловчи асосий белгилар қайд этилган. Аммо кичик корхона қандай асосий устунликларга эга эканлигини таҳлил қилиш муҳим.

Кичик корхоналарнинг асосий устунликларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

1. Истеъмолчи билан кучли ўзаро алоқа. Бу кичик корхоналарга истеъмолчиларнинг хоҳиш-истакларига тез мослаша олиш ва ундан келиб чиқиб, эгилувчанликни намойиш этиш имкониятини беради. Бу эса мижозни айнан уларнинг маҳсулотини танлашга мажбур қилади.

² Зевелев В.А. Малый бизнес — большая проблема России. — М., 1994.

³ Курс предпринимательства: учебник для вузов/В.Я. Горфинкель, В.А.Швандар, Е.М. Купряков и др.; Под ред. проф. В.Я. Горфинкеля, проф. В.А. Швандара. - М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997г., с.147.

⁴ Организация предпринимательской деятельности: Учеб. Пособие для вузов/Под ред. Проф. В.Я. Горфинкеля, Акад. Г.Б. Поляка, проф. В.А. Швандара. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004 г., с.100-123.

2. Мунтазам равишда ўзгариб бориш ва мослашувчанлик лаёқати. Корхоналар ўртасидаги кучли рақобат, миждозлар асоси ва етказиб берувчилар ўртасидаги тобелик ҳолати, харажатларни камайтиришнинг янги усуллари излаш ташкилотнинг тор доирада ихтисослашувига йўл қўймайди.
3. Бошқа фирмалар билан интеграциялашув. Ўз рақобатчиларига қаршилик кўрсатиш учун кичик корхоналар бошқа корхоналар билан ўз кучларини бирлаштиришлари мумкин.

Барча устунликларига қарамасдан, кичик тадбиркорлик субъектларига аниқ камчиликлар хосдир:

- ✓ корхоналар ҳолатининг беқарорлигига олиб келадиган юқори хатар даражаси;
- ✓ йирик фирмаларга тобелик ҳолати;
- ✓ раҳбарларнинг ҳар доим ҳам юқори компетентмаслиги;
- ✓ хўжалик юритиш шароити ўзгаришларига юқори кўникувчанлик;
- ✓ пул ресурслари ва кредитлари олишдаги муаммолар;
- ✓ шартномалар тузишда корхоналарнинг беқарорлиги ва эҳтиёткорлиги.

Муваффақиятсизликларнинг асосий сабаби бизнес юритишдаги тажрибасизлик ва ишбилармонлик алоқалари ва битимларининг сақлаб қолиш ҳисобланади. Айланма капитал ва нақд пуллар мавжудмаслиги шароитида кичик корхоналар товарлар ва хизматлар ўзаро айирбошлашга ўтадилар.

Таҳлил ва натижалар

Ўзбекистонда қулай ишбилармонлик муҳитини яратиш ва тадбиркорликни жадал ривожлантириш борасида қатор ижобий ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Ўз ўрнида тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш ва ҳисобга қўйиш борасида ҳам қонунчиликда муҳим қарорлар қабул қилиниб, давлат рўйхатидан ўтказиш ва ҳисобга қўйишнинг автоматлаштирилган тизими босқичма-босқич ишлаб чиқилиб, амалиётга татбиқ этилмоқда. Бу эса аҳоли ҳамда хорижий инвесторларнинг ўз шахсий бизнесини йўлга қўйиш ва ривожлантириш учун муҳим омил бўлиб хизмат қилмоқда. Кичик тадбиркорлик, энг аввало, яққа тадбиркорлар ва микрофирмаларда мужассамлашиб, унинг ЯИМ даги улуши 2020 йилда 55,7% ни ташкил этди. Ривожланган мамлакатларда бу кўрсаткич 50-55% ни ташкил этади. Бугунги кунда кичик тадбиркорлик субъектларининг сони ҳар 1000 аҳолига 14,4 бирликни ташкил қилмоқда. Ҳудудларда аёллар ва ёшлар тадбиркорлигини ривожлантириш бўйича амалий дастур ишлаб чиқилиб, тасдиқланди.

Маълумки, сўнгги уч йилда солиқлар тури 16 тадан 9 тага қисқарди. Пенсия, Мактаб ва йўл жамғармаларига фоизли йиғимлар корхоналарнинг фойдасидан қатъий назар, айланмадан олиниб, уларнинг миқдори корхоналарнинг камида 25-30 фоиз фойдасига тенг эди. Мол-мулк, даромад солиғи ва ижтимоий солиқлар ставкалари 2 бараварга камайтирилди. 2020 йил февраль ойида “Махсус иқтисодий зоналар тўғрисида”ги қонун қабул қилингунга қадар иқтисодий зоналарда рўйхатдан ўтган тадбиркорларга берилган имтиёзлар сақлаб қолинади. Махсус иқтисодий зоналар иштирокчиларига қўшилган қиймат солиғининг ортиқча қисмини 7 кун ичида қайтариб бериш тартиби жорий қилинади. Бу уларга айланма маблағларни кўпайтириш имконини беради.

Бундан ташқари, четдан олиб келинган товарлар учун қўшилган қиймат солиғини 120 кун давомида бўлиб-бўлиб тўлашда тадбиркорларга фоиз ҳисобланмайди ва гаров талаб этилмайди.

Қурилиш материаллари ишлаб чиқарувчи корхоналарга ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ ставкаси 2 бараварга камайтирилади. Умумий овқатланиш корхоналари йил якунига қадар ер ва мулк солиғидан, туризм компаниялари ва меҳмонхоналар 2 йил муддатга туристик йиғимлардан озод қилинадиган бўлди.

2020 йил 16 августдаги “Ер участкаларини ажратиш ва улардан фойдаланиш, шунингдек, ерларни ҳисобга олиш ва давлат ер кадастрини юритиш тизими такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” қонун қабул қилинди. У билан ерларни иқтисодий муомалага киритиш, уларни олди-сотди ва гаров объектига айлантириш учун мустаҳкам ҳуқуқий замин яратилди.

Бизнес субъектларини инфратузилма билан таъминлаш масалаларига ҳам алоҳида эътибор қаратилди. Қайд этилганидек, келгуси йил 1 январдан бошлаб, қиймати 200 млрд. сўмга тенг лойиҳалар бўйича электр, табиий газ, сув тармоқлари ва йўл инфратузилмасини етказиб бериш тўлиқ давлатнинг зиммасида бўлади. Бу имтиёз ҳозирги кунгача фақатгина 50 млн. доллардан ошадиган хорижий инвесторлар лойиҳаларига қўлланиб келинмоқда. Хом шё ва ярим тайёр маҳсулотлар учун импорт божи ставкаларини паасайтириш чоралари кўрилди. Транспорт-логистика хизматларини ривожлантириш, тадбиркорларнинг юкларини ташишни енгиллаштириш масалалари бўйича берилган имтиёзлар яна 3 йилга узайтирилди. Тадбиркорлик фаолиятига аралашувларни қисқартириш, субсидиялар олиш жараёнини осонлаштириш бўйича ҳам кўплаб қулайликлар яратилди. Буларнинг ҳаммаси орқали кичик тадбиркорликка нисбатан қўллаб-қувватлаш чораларини амалга ошириш кўзда тутилган бўлиб, уларга республика бюджети ва маҳаллий бюджетлар ҳисобидан биргаликда молиялаштиришни киритиш мумкин. Бундан қўллаб-қувватлаш қуйидаги фаолият турлари бўйича танлов асосида амалга оширилади:

1. Бизнес-инкубаторларни ривожлантириш ва самарали амал қилишини таъминлаш.
2. Фаолияти экспортга йўналтирилган кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашни амалга ошириш, хусусан:
 - республика банкларидан камида 3 йил муддатга ушбу корхоналар томонидан олинган кредитлар бўйича фоизлар улушини субсидиялаш;
 - импортер-мамлакатлар талабларини бажаришга харажатлар улушини субсидиялаш;
3. Кичик бизнес томонидан амалга ошириладиган лизинг операциялари бўйича субсидиялар бериш (кафолатлар, кафилликка харажатларни субсидиялаш).

Агар КТ субъектларини давлат даражасида қўллаб-қувватлаш инфратузилмаси ҳақида гапирадиган бўлсак, уларга қуйидаги институтларни киритиш мумкин (3):

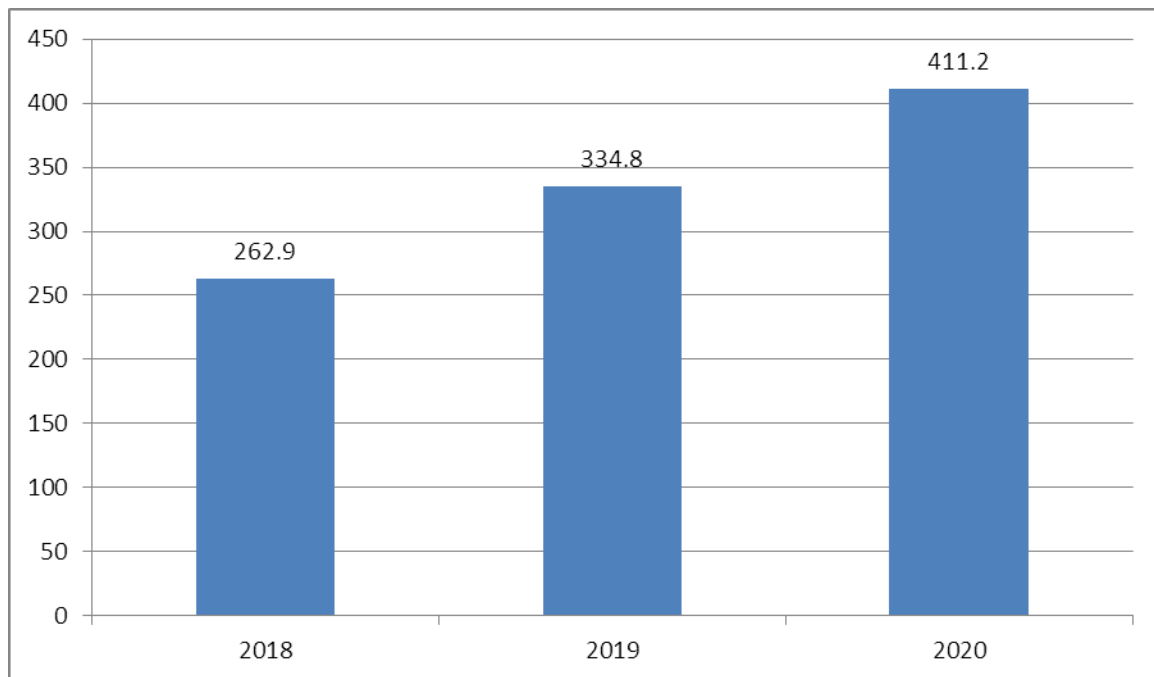
1. Рақобатни ривожлантириш Кўмитаси.
2. Иқтисодиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги КТ субъектларини ривожлантиришга қаратилган муҳим йўналишларни амалга ошириш билан шуғулланади:
 - “Кичик бизнес ва яқка тадбиркорлик ташаббусларини қўллаб-қувватлаш”;
 - “Бошловчи тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш” лойиҳаси ҳам бизнесни ташкил қилиш бошланғич босқичини соддалаштиради;
 - кичик бизнесни имтиёзли кредитлаш дастури.
 - аниқ минтақа даражасида кичик тадбиркорлик субъектларига давлат қўллаб-қувватлаши кўрсатиш учун давлат бюджетидан республика маҳаллий бюджетларини субсидиялаш дастури.

Шундай қилиб, кичик тадбиркорликни қўллаб-қувватлашнинг кенг ривожланган инфратузилмаси кичик бизнес хўжалик юритувчи субъектларини ташкил қилиш ва рақобат мавқеида тутишга олиб келади⁵.

Ўзбекистонда кичик тадбиркорликнинг ҳолати ҳақида сўз юритган ҳолда қуйидаги маълумотларни келтириш керак (1-расм). Кичик тадбиркорлик субъектлари ягона реестри

⁵Пейков А. М. Моделирование влияния инфраструктурных объектов на инновационную активность региона // Социально-экономические явления и процессы. 2016. №9. С. 54-58.

мазмунининг таҳлили 2021 йил 1 январь ҳолатига кичик корхоналар ва микрофирмалар сонини таҳлил қилиш имконини берди. Ушбу даврда кичик тадбиркорлик корхоналари сони деярли 411,2 минг бирликни ташкил этди. 2020 йилдаги шу каби кўрсаткич билан таққослаганда, кичик бизнес субъектлари сонининг 22,8 % дан ортиқроққа кўпайганлигини кўрсатди.

1-расм. Ўзбекистонда фаолият юритаётган кичик корхона ва микрофирмалар сони, минг бирликда

Кичик тадбиркорлик субъектлари ягона реестри мазмунининг таҳлили 2021 йил 1 январь ҳолатига кичик корхоналар ва микрофирмалар сонини таҳлил қилиш имконини берди. Ушбу даврда кичик тадбиркорлик корхоналари сони деярли 411,2 минг бирликни ташкил этди. 2020 йилдаги шу каби кўрсаткич билан таққослаганда, кичик бизнес субъектлари сонининг 22,8 % дан ортиқроққа кўпайганлигини кўрсатди.

2020 йилда Ўзбекистонда фаолият юритаётган кичик корхоналар ва микрофирмалар сони жами республика бўйича 410,7 минг бирликни ташкил этди, 2019 йилда бу кўрсаткич 334,8 минг бирлик бўлган.

Республика ҳудудларида кичик тадбиркорлик ривожланишини қўллаб-қувватлаш мавжуд тизимининг таҳлили қуйидагиларни кўрсатди. Кичик тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш тузилмалари томонидан кичик бизнес субъектларига кўрсатилаётган молиявий ёрдам турларини кенгайтириш мақсадида Микрокредитлаш тизимини ривожлантириш ва лизинг тўловларини субсидиялаш тизимини такомиллаштириш тақозо этилади. Кичик тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш йўналишлари ва чора-тадбирларининг таҳлили кўрсатишича, ўз фаолиятини бошлаган кичик бизнес субъектларига грантлар тақдим қилиш энг кўп талаб қилинган тадбир бўлиб қолмоқда.

Кичик тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш марказлари моддий таъминланганлигининг таҳлили ушбу муассасаларда музокара хоналари ва залларни, мурожаат қилиш чоғида тадбиркорлик фаолиятини юритиш, тренинглари ва ўқув семинарларини ўтказишга ўқув аудиторияларини намойиш қилишга иш ўринларини жойлаштириш учун имкониятлар мавжудлиги ҳақида ҳулоса қилиш имконини берди.

Кичик бизнес вакиллари учун қўшимча ойналар очиш йўли билан кичик тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш марказлари негизда давлат ва бизнес ўзаро таъсирлашиш объектининг ташкил қилиниши кўрсатилаётган хизматлар рўйхати ва сифатини янада кенгайтириш ҳамда

“ягона ойна” тамойили бўйича кичик бизнесга комплекс хизматлар кўрсатиш амалиётини рўёбга чиқариш имконини беради.

Хулоса

Юқоридагилардан келиб чиқи, Мамлакатимизнинг барча туманларида кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш тадбирлари ва йўналишларини амалга ошириш қуйидаги асосий йўналишларда кучайтирилиши лозим:

1. Кичик бизнесни ташкил қилиш ва юритиш учун кадрлар тайёрлаш узлуксиз механизмини яратиш. Таълим ташкилотлари ушбу йўналиш доирасида алоҳида роль ўйнамоғи лозим бўлиб, уларнинг негизида махсус тузилмалар ва бўлимларни ёки фаолияти кичик тадбиркорлик соҳаси учун кадрларни касбга тайёрлашга қаратиладиган алоҳида таълим ташкилотларини тузиш имкониятини яратиш лозим.
2. Минтақада кичик бизнесни инфратузилмавий қўллаб-қувватлаш самарали тизимини яратиш. Ушбу йўналиш нафақат мавжуд инфратузилма объектларини ривожлантиришни, балки минтақа ҳудудида кичик бизнеснинг инфратузилмавий таъминоти ягона кластер шаклини яратишни ҳам ўз ичига олиши мумкин. Ҳудудларда КТ ни қўллаб-қувватлаш инфратузилмасини ривожлантириш учун Иқтисодиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги томонидан таклиф қилинган кичик тадбиркорликни ривожлантириш дастурида қатнашишда давом этиш мақсадга мувофиқ. Ҳозирги вақтда республика ҳудудларида бир қанча индустриал парклар тузилмоқда. Ушбу амалиётни инфратузилмани ривожлантиришга давлат бюджети маблағларидан субсидиялар олган ҳолда кенгайтириш мақсадга мувофиқ.

Кичик тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш бўйича самарали фаолиятни амалга ошириш мақсадида кичик тадбиркорликни ривожлантириш дастурига қуйидаги қўшимча тадбирларни киритиш таклиф қилинади:

1. Қуйидаги воситалар билан кичик тадбиркорликни молиявий-кредит қўллаб-қувватлаш механизмини ривожлантириш:
 - инноватика соҳасида ўз фаолиятини амалга ошираётган бошловчи тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш ва венчур молиялашни амалга ошириш;
 - кичик корхоналарга ишлаб чиқариш ускуналарини харид қилиш бўйича кредитлар ва лизинг битимларга кафолатлар бериш;
 - кичик тадбиркорликнинг ривожланишини таъминлашга қаратилган тадбирлар ва инфратузилма лойиҳаларини амалга ошириш учун молиявий маблағларни тақдим этиш.
2. Кичик тадбиркорлик субъектларининг ишлаб чиқариш инфратузилмаси объектларидан эркин фойдаланиш имкониятини бериш ҳисобига минтақа кичик инновацион ва ишлаб чиқариш корхоналари умумий эҳтиёжларини таъминлаш учун муҳандислик – технологик марказларини тузишда қатнашиш йўли билан мулкӣ қўллаб-қувватлаш тизимини ривожлантириш:
 - ✓ бизнес-инкубаторлар шаҳобчалар тузилмасини кенгайтириш;
 - ✓ ишлаб чиқариш, ўлчаш ускуналари билан жиҳозлашда кўмаклашиш.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 25 майдаги “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонуни.
2. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 16 августдаги “Ер участкаларини ажратиш ва улардан фойдаланиш, шунингдек, ерларни ҳисобга олиш ва давлат ер кадастрини юритиш тизими такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” ги Қонуни.

3. Колесниченко Е. А., Радюкова Я. Ю., Пейков А. М., Якунина И. Н. Направления совершенствования инфраструктурного обеспечения инвестирования инновационной деятельности предпринимателей в регионах России // Международное научное издание «Современные фундаментальные и прикладные исследования». 2016. №3 (22). С. 203-210.
4. Пейков А. М. Моделирование влияния инфраструктурных объектов на инновационную активность региона // Социально-экономические явления и процессы. 2016. №9. С. 54-58.
5. Набатова Д. С. Математические и инструментальные методы поддержки принятия решений. Люберцы: Юрайт, 2016. 292 с.
6. Елисеева И. И., Юзбашев М. М. Общая теория статистики. М.: Финансы и статистика. 2004. 656 с.